

УДК 111

І. В. Шамша

кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії

Національного університету «Одеська юридична академія»

«ФІЛОСОФІЯ ТЕПЕРІШНЬОГО» ДЖ. Г. МІДА ЯК ОНТОЛОГІЯ ПРОЦЕСУ

Постановка проблеми. Аналіз часу та його розуміння з необхідністю приводить дослідника до творчості американського соціолога й філософа Дж. Г. Міда. Він постає не лише як відомий американський соціолог початку ХХ ст., а й як малодосліджений філософ-прагматик, праці якого почали перекладатися лише останнім часом. Концепція часу Дж. Г. Міда несуперечливо вписується в однаково абстрактні традиції розуміння часу: в одній минуле-майбутнє відкидаються теперішнім, в іншій теперішнє відкидається минулим-майбутнім, «часом». Дж. Г. Мід представляє один із крайніх поглядів на час – погляд, у якому перебільшується роль теперішнього та який (за першого враження) постає повним антиподом позиції Ж. Ле Гоффа [1, с. 22]. Якщо Ж. Ле Гофф занепокоєний ідеєю «звільнення від теперішнього», то Дж. Г. Мід створює «філософію» саме цього теперішнього. Проте, як виявляється, не все так просто.

Аналіз досліджень. Основною працею Дж. Г. Міда як філософа-прагматика є «Філософія теперішнього», яка до недавня була невідома. Із цим пов'язана відсутність досліджень із приводу розуміння часу у філософії Дж. Г. Міда. Проте американський прагматик продовжує традицію розуміння часу А. Бергсоном та Е. Гуссерлем. Тлумачення часу останніми в історії філософії логічно протистоїть та взагалі виникає на противагу розумінню часу Платоном і Блаженим Августином. Спираючись на теоретичні набутки концепцій часу Е. Гуссерля та А. Бергсона, Дж. Г. Мід вдається до спроби відшукати синтез між однаково абстрактними розуміннями часу.

Мета статті – аналіз концепції розуміння часу Дж. Г. Міда. Цей аналіз дасть змогу дізнатися, чи дійсно Дж. Г. Мід удалося сягнути синтезу між однаково абстрактними розуміннями часу, що додає американський прагматик до розуміння часу, які вже відомі людству, та яке його ставлення до проблеми вічності тощо. А це все у свою чергу уможливить відповідь на питання про те, яка онтологія часу може лежати в основі синтезу між сутністю та існуванням людини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для того щоб правильно зрозуміти концепцію часу Дж. Г. Міда, перед аналізом часу та його модусів необхідно звернутись до поняття емерджентності, яке відіграє чи не найголовнішу роль у ній та в якому останній вбачає великий евристичний потенціал. Цей евристичний потенціал виникає завдяки тому, що емерджентність світу пов'язує в єдине ціле минуле, теперішнє та майбутнє, створюючи *єдиний* час. Емерджентність – дещо унікальне в події, а на певних рівнях буття пов'язане зі свободою волі. Вона зумовлює непередбачуваність. Теперішнє для Дж. Г. Міда є саме емерджентною подією з логічним «ореолом» попередніх процесів. І цей «ореол» створюється саме емерджентною подією, навіть самою «емерджентністю» події, якщо можна так висловитись.

Поняття емерджентності знецінює вічність, оскільки сама природа емерджентності полягає в тому, щоб бути, так би мовити, «антивічністю». Дж. Г. Мід пише: «Марно наполягати на універсальних або вічних якостях, за якими можна було б ідентифікувати минулі події незалежно від будь-чого емерджентного, адже або ми взагалі не можемо їх сформулювати, або вони стають настільки порожніми, що не допомагають в ідентифікації» [2, с. 44]. Тобто лише унікальність у минулій події створює можливість для теперішнього спертись на минуле. У міру того, як змінюється теперішнє, «змінюється» минуле, оскільки теперішнє починає спиратись на інше унікальне в ньому.

Першим і головним модусом часу для Дж. Г. Міда постає теперішнє. Те, що теперішнє перебуває в центрі філософії

часу Дж. Г. Міда, стає зрозумілим із перших сторінок. Із самого початку «Філософії теперішнього» Дж. Г. Мід зазначає своє ставлення до часу, яке ґрунтується на перебільшенні ролі теперішнього: «<...> реальність існує в теперішньому. Теперішнє, зрозуміло, передбачає минуле й майбутнє, але їм обом ми відмовляємо в існуванні» [2, с. 43]. Позиція вченого, як видно, є прямо протилежною позиції Ж. Ле Гоффа – він відмовляє минулому в існуванні. Зрозуміло, чому Ж. Ле Гофф так украй негативно ставився до філософії [1, с. 197] – вона унеможлиблює історію. Теоретична позиція Дж. Г. Міда постає не менш різкою, ніж позиція Ж. Ле Гоффа, проте із дзеркальною протилежністю.

Минуле для Дж. Г. Міда – лише теперішнє: «Так ось, це очевидне приєднання остаточності до теперішнього доповнюється звичайною гадкою про те, що минуле, яке нас визначає, *тут* (is there)» [2, с. 45]. Проте не все так просто. Теперішнє перебуває в центрі структури часу, оскільки онтологічні сутності (скажімо, організми) існують у теперішньому. І це існування являє собою щось на кшталт кола. Філософ вказує: «Отже, є світ, який перебуває у взаємозв'язку з організмом та який задає умови для пристосування організму й подальшої зміни в цьому світі та самого цього світу, і цей світ включає своє минуле» [2, с. 47]. Тобто існування чогось є результатом деякого минулого, це і є минуле в зняттю вигляді. Також автор додає: «Організація будь-якої індивідуальної речі несе із собою зв'язок цієї речі з процесами, які відбувались до того, як ця організація встановилася. У цьому сенсі минуле цієї речі «дане» в її поточному теперішньому, і наші історії речей є розвитками того, що міститься в цій ситуації» [2, с. 60–61].

Уся картина світу, на думку Дж. Г. Міда, «зав'язана» на теперішньому, адже «реальність, яка перевершує теперішнє, повинна проявляти себе в теперішньому» [2, с. 53]. Інакше кажучи, теперішнє не дає себе перевершувати, примушуючи реальність, яка перевершує його, проявлятися в ньому. Тим самим теперішнє перевершує реальність, яка перевершує його, підпорядковує собі її. Це якраз той аспект теперішнього, який примушує істориків ненавидіти його. На думку Дж. Г. Міда, «теперішнє, у якому з'являється емерджентне, приймає це нове як істотну частину світу та із цієї позиції переписує власне минуле» [2, с. 53]. Переписуючи минуле, теперішнє аніскільки не поважає його. У свою чергу «емерджентне припиняє бути емерджентним і постає з минулого, яке замінило колишнє минуле» [2, с. 53]. Як можна зрозуміти, припинивши бути емерджентним, емерджентне спотворює картину світу, підміняючи минуле, яким воно було, минулим, яке відповідає актуальному теперішньому. Думається, що в розумінні цього Дж. Г. Мід і Ж. Ле Гофф не так уже й відрізняються. Зате відрізняється їх ставлення до логіки взаємодії теперішнього з минулим.

Дж. Г. Мід критикує розуміння часу, відповідно до якого минуле з майбутнім нескінченно розділяють теперішнє на частини. Він пише: «Ми орієнтуємо себе не щодо минулого, яке було теперішнім, у якому з'явилося емерджентне, а в такому переустановленні минулого як зумовлюючого майбутнє, яке забезпечувало б нам контроль над його повторними появами» [2, с. 57–58]. В орієнтації минулого на майбутнє ми все одно маємо справу зі *спотвореним* минулим. Спотвореність минулого – ще одна підстава неспроможності наведеного розуміння часу. Проте критика Дж. Г. Мідом цього розуміння примушує його вдатись до іншої крайності – розумити час як чисте теперішнє, яке відкидає минуле з майбутнім.

Дж. Г. Мід розуміє теперішнє на кшталт того, як його розуміють Е. Гуссерль і М. Мерло-Понті, – як множинність теперішніх. Він пише: «У картині, яку це нам дає, теперішні плавно перетікають одне в інше, кожне теперішнє має співвідношення з ним минуле, а кожне минуле вбирає в себе минулі, які залишилися позаду, і певною мірою реконструює їх зі своєї позиції. Як тільки ми беремо ці більш ранні теперішні як такі, що існують окремо від уявлення їх як минулих, вони припиняють мати для нас сенс і втрачають будь-яку цінність, яку могли б мати в інтерпретації нашого теперішнього та у визначенні наших майбутніх» [2, с. 51]. Отже, виходить, що теперішнє без минулого не має сенсу. Проте й минуле без теперішнього – також. Філософ вказує, що «те ж стосується будь-яких інших метафізичних припущень, які локалізують реальність минулого в минулих, не залежних від будь-якого теперішнього» [2, с. 51]. Проте в суперечності «минуле – теперішнє» системоутворювальною стороною суперечності для Дж. Г. Міда постає теперішнє.

Теперішнє, навколо якого вибудовується онтологія часу Дж. Г. Міда, є іншим теперішнім, ніж вічність, проте й іншим, ніж момент «тепер». Мислитель пише: «Теперішнє відмічене становленням і зникненням» [2, с. 43]. Цікава позиція, яка вказує на те, що Дж. Г. Мід намагається врятувати міркування А. Бергсона, однак, на відміну від останнього, в основі тривалості в нього лежить теперішнє, яке триває. Це цікаво з позиції того, що викликає питання про те, чи можна таке теперішнє розширити до поняття вічності.

Саме цього «розширення» Дж. Г. Мід не робить, для нього дуже важливі такі тези: «Роздути цю частку хвилини до всього процесу, фрагментом якого вона є, додавши йому тієї ж згуртованості існування, якою спалах володіє в досвіді, означало б випустити з уваги природу її як події»; «Таке зведення існування не було б вічним теперішнім, бо це взагалі було б не теперішнє. Не було б це й існуванням. Бо Парменідової реальності не існує» [2, с. 43]. Інакше кажучи, Дж. Г. Мід відразу відокремлює власне розуміння часу, яке вибудовується навколо теперішнього, від класичних західноєвропейських, «метафізичних» побудов. Світ для нього постає світом одиничних предметів, саме тому поняття емерджентності відіграє таку важливу роль у його системі. Бачення світу як множини одиничних предметів призводить до заперечення буття («Парменідової реальності»), а заперечення буття – до заперечення вічності. Тому поняття вічності для Дж. Г. Міда постає безглуздом.

Цікаву метафору містить у собі така думка вченого: «Минулі, розгортвані ними позаду нас, настільки ж гіпотетичні, наскільки й майбутнє, яке вони допомагають нам передбачати. Вони знаходять достовірність у тлумаченні природи, оскільки являють нам історію становлень, які розгортаються в природі та які ведуть до того, що є сьогодні, і вичленують те, що укладається в патерн, який народжується з гучного ткацького верстата часу, а не тому, що вибудовують метафізичні сутності, які є примарним виворотом математичного апарату» [2, с. 64]. Згаданий верстат начебто «плете» тканину теперішнього існування, і ось минулі дають змогу виокремити те, що укладається в цей патерн.

Наведена метафора дає можливість зрозуміти, що час для Дж. Г. Міда – це тривалість. Проте тривалість, яка вибудовується навколо теперішнього. Теперішнє ж у «Філософії теперішнього» Дж. Г. Міда позбавлене можливості «розширяться» до вічності. Тобто це *тривале* теперішнє. Виходить, що філософія теперішнього, за задумкою американського прагматика, повинна бути філософією процесу. Цікава думка, яка може розцінюватися як спроба синтезу крайніх та абстрактних позицій у розумінні часу. Проте якщо погодитись із задумкою Дж. Г. Міда, то отримаємо релятивну онтологію, *онтологію плинності*, а не *розвитку*, оскільки з неї викинуто вічність. Теперішнє як момент «тепер» також володіє онтологічною можливістю надавати сталості процесу розвитку. На нашу думку, яка спирається на міркування Арістотеля із цього приводу, завдяки задоволенню людина може спробувати навіть «зупинити час». Однак Дж. Г. Мід (як прагматик) намагається уникнути цієї

можливості, вибудувати «філософію теперішнього» на інших засадах. Таким чином, виявляється, що він ігнорує спроможність забезпечити сталість процесу розвитку, яка уможливується не лише вічністю, а й моментом «тепер». Тобто філософ ігнорує сталість як таку в процесі розвитку.

Отже, теперішнє Дж. Г. Міда не є вічністю та не є сукупністю моментів «тепер». Воно є деякою тривалістю, відмічене становленням. Світ, на його переконання, існує в теперішньому, яке володіє емерджентністю. Емерджентність постає критерієм розрізнення онтологічно достовірних минулого-майбутнього та онтологічно недостовірних. Немає нічого, що змогло б перевершити теперішнє, останнє перевершує все. Теперішнє – це множина теперішніх, з якої постає множина минулих і майбутніх, співвідносних із теперішнім. Зрозуміло, що діяльність постає як дуже важливе поняття в системі Дж. Г. Міда, адже вона й створює емерджентність події в теперішньому – унікальність і непередбачуваність. Вона уможливує подію як таку.

Дж. Г. Мід вбачає деяку «трансцендентальність» будь-якого організму, тобто предмета, що перебуває на біологічному або соціальному рівні буття. Ця трансцендентальність постає з того, що будь-який організм є емерджентною подією, тобто чимось унікальним, індивідуальним [2, с. 67], а також з активності будь-якого організму. Філософ пише: «Через власні звички й передбачаючі установки організм виявляється пов'язаний із тим, що виходить за межі його безпосереднього теперішнього. Якості речей, які відсилають в активності організму до того, що лежить зовні від теперішнього, набувають цінності того, до чого вони посилають. Область розуму є, отже, ширшим середовищем, яке вимагається активністю організму, проте яка виходить за межі теперішнього. Що при цьому присутнє в організмі, так це його активність, яка встановлюється, і те в ньому самому та в його середовищі, що її підтримує; крім того, є його рух із минулого й за межі теперішнього. Так званому свідомому організму властиво добувати це ширше темпоральне середовище за допомогою якостей, знайдених у теперішньому. Механізм, за допомогою якого соціальний розум це робить, я розгляну пізніше, а поки хочу звернути увагу на те, що область розуму є розширенням середовища організму в часі» [2, с. 67]. Трансцендентальністю організму в цьому сенсі ми називаємо сутнісну властивість будь-якого організму «переступати» межі теперішнього. Інакше кажучи, живе життя будь-якої системи, починаючи з біологічного рівня, не може бути обмежене одним лише теперішнім. Життя – це процес, а саме процес переходу через теперішнє з минулого в майбутнє. Тому виходить, що будь-яка система, перебуваючи в теперішньому, переступає його межі внаслідок власної активності, тобто здатності розвиватися. Звернемо увагу на те, що в одному місці наведеної думки Дж. Г. Мід називає людину «свідомим організмом». Це не випадково, його система містить у собі натуралізм. Однак до цього питання є сенс повернутись пізніше. Уся область розуму виявляється у вченого «розширенням середовища організму в часі», тобто фактично виявляється, що взагалі спроможність жити як така передбачає постійне прагнення трансцендуватися, розсунути межі теперішнього. Тобто теперішнє, яке для Дж. Г. Міда розташовується в центрі часу, начебто містить у собі посилання до того, чим воно не є, – до минулого з майбутнім. Те, що існує завдяки емерджентності, активності та здатності розвиватися, містить у собі посилання до того, чого (уже та ще) не існує.

Дж. Г. Мід пише, що «тим в організмі, що кладе основу для розуму, є активність, яка виходить за межі теперішнього, у якому організм існує» [2, с. 68]. Проте він бачить своє завдання в такому: «У наведеному описі неявно задався цей ширший період, усередині якого організм, скажімо, починає та здійснює свою історію як уявно незалежну від будь-якого теперішнього; моя ж мета – відстояти протилежну тезу, що ці ширші періоди не можуть мати реальності інакше, окрім як існуючи в теперішніх, і що всі їхні імплікації та цінності перебувають у цих теперішніх» [2, с. 68]. Тобто для філософа важливе не те, що будь-який організм із теперішнього трансцендує в минуле й майбутнє, а те, що

цієї інтенції не виникло б, якби не було теперішнього. Варто сказати, що Дж. Г. Мід чітко бачить діалектичну суперечність і вважає своїм завданням правильно поставити логічний «наголос» між сторонами суперечності.

Минуле не є фактом, чимось об'єктивним; воно, так би мовити, «суб'єктивується» та «релятивується» завдяки теперішньому, власному зв'язку з ним. Загалом варто сказати, що минуле розуміється Дж. Г. Мідом волонтаристськи. У нього виходить, що будь-яке теперішнє є онтологічно достовірним, а тому здатне диктувати розуміння минулого. Людина – міра всіх речей; ця думка виявляється непоганим поясненням розуміння Дж. Г. Мідом минулого. Мимоволі стає зрозумілим, чому Ж. Ле Гофф піддавав філософію та філософську картину світу такій нищівній критиці: вони, на його переконання, недооцінюють минуле, яке є центром історичного дискурсу. Річ у тім, що, крім спотвореної картини світу, волонтаризм у розумінні минулого виправдовує також будь-які тоталітарні режими, приводячи держави до криз, «втрачаючи» цілі покоління.

Отже, головною властивістю минулого в Дж. Г. Міда постає його релятивність, залежність від теперішнього. Людина має справу з множиною минулих, які відповідають множині теперішніх. У міру зміни теперішнього змінюються й минулі, які відповідають новому актуальному теперішньому.

Людському розуму Дж. Г. Мід відмовляє в можливості осягнути об'єктивне, *геометрія* простору-часу виявляється вершиною, яку неможливо підкорити. Незважаючи на спроби подолати позитивістське розуміння часу як розгортання безособових моментів «тепер», філософу не вдається все-таки уникнути цього.

Звернемо увагу на те, що особливістю концепції Дж. Г. Міда постає те, що він практично не приділяє жодної уваги третьому модусу часу – майбутньому. Майбутнє в американського прагматика або згадується у «зв'язці» з минулим, або взагалі не згадується. На нашу думку, це ще одна ознака того, що йому не вдалося подолати позитивістське ставлення до часу. Він має справу лише з тим, що є або *було*. Тобто з деякою наявністю. Його думка рухається за реальністю, так би мовити, «заднім числом» інтерпретуючи та пояснюючи останню. Реальність завжди випереджає думку Дж. Г. Міда. Проте людська спроможність моделювати й перетворювати реальність, вибудовувати специфічне людське середовище залишається в концепції філософа непоясненою.

Висновки. У Дж. Г. Міда, як і в А. Бергсона, критикується метафізична картина світу, яка вибудовується навколо застиглого й вічного теперішнього, проте саме ці аспекти додають лише процесуальності теперішньому, відкидаючи вічність загалом. Такі онтологічні (у термінології М. Гайдеггера – «онтичні») побудови намагаються синтезувати два крайні погляди на теперішнє. Один, метафізичний, абсолютизує вічність, а інший, позитивістський, абсолютизує сукупність моментів тепер. І Дж. Г. Мід, і А. Бергсон мають рацію в тому, що обидві позиції ігнорують процесуальність теперішнього. Звісно, мислити теперішнє виключно як застиглу вічність, або сукупність моментів «тепер», – це впасти в крайнощі, проте мислити теперішнє як виключно деяку тривалість – це впасти в крайність протилежну. Якщо відкинути вічність загалом, то отримуємо чергову «філософію процесу», отримуємо час, зрозумілий як чиста плинність, *часовість*, зрозумілий виключно як *тимчасовість*. У бутті людини це буде означати, що перед очима дослідника перебуває існування людини, у яке вона занурена завдяки власній біологічній природі, проте сутність людини, тобто те, завдяки чому людина є саме людиною, а не кимось іншим, залишиться поза увагою дослідника. Чи потрібно аналізувати біологічну природу людини? Звісно, потрібно, проте філософський аналіз людини не може на цьому зупинитись. Біологічне в людині – важливий аспект людської присутності у світі, і людство має бути вдячне Дж. Г. Міду та А. Бергсону, які одними з перших звернули на це увагу. Проте філософське осягнення феномена людини не може зупинитись на біологічному в людині, оскільки людина є людиною саме тому, що вона є надбіологічною, соціальною, вона навчилася

тримати власне біологічне в певних межах і завдяки цьому стала спроможною побудувати «другу природу» – культуру.

Звісно, що різні речі – те, що *сказав* філософ, і що в нього *сказалося*. Це дає можливість більш ніж позитивно оцінювати внесок Дж. Г. Міда в дослідження часу та надає оптимізму в подальших дослідженнях філософії цього видатного мислителя.

Література

1. Ле Гофф Ж. История и память / Ж. Ле Гофф ; пер. с франц. К.З. Акоюяна. – М. : РОССПЭН, 2013. – 303 с.
2. Мид Дж. Г. Философия настоящего / Дж. Г. Мид ; предисл. А.И. Мерфи ; вст. слово Дж. Дьюи ; пер. с англ. В.Г. Николаева, В.Я. Кузьминова ; под науч. ред. В.Г. Николаева. – М. : Издательский дом Высшей школы экономики, 2014. – 272 с.

Анотація

Шамша І. В. «Філософія теперішнього» Дж. Г. Міда як онтологія процесу. – Стаття.

Статтю присвячено аналізу розуміння часу в концепції Дж. Г. Міда. Онтологія Дж. Г. Міда розуміється як онтологія процесу. Аналіз модусів часу приводить автора до висновку про те, що в концепції американського прагматика вічність виявляється протиставленою часу. Окрема увага приділяється поняттю емерджентності. На думку Дж. Г. Міда, саме емерджентність постає ключем до розуміння всіх модусів часу.

Висловлюються думки про неприпустимість протиставлення будь-якого модусу (модусів) часу іншим модусам (або модусу), а також думки про неприпустимість зневажливого ставлення до будь-якого модусу часу чи його частин. Водночас з'ясовується, наскільки концепція часу Дж. Г. Міда наближає дослідника до цілісного розуміння часу, що дає змогу синтезувати сутність та існування людини.

Ключові слова: Дж. Г. Мід, розуміння часу, теперішнє, модуси часу, людина.

Аннотация

Шамша И. В. «Философия настоящего» Дж. Г. Мида как онтология процесса. – Статья.

Статья посвящена анализу понимания времени в концепции Дж. Г. Мида. Онтология Дж. Г. Мида понимается как онтология процесса. Анализ модусов времени приводит автора к выводу о том, что в концепции американского прагматика вечность оказывается противопоставленной времени. Отдельное внимание уделяется понятию эмерджентности. По мнению Дж. Г. Мида, именно эмерджентность является ключом к пониманию всех модусов времени.

Высказываются мысли о недопустимости противопоставления любого модуса (модусов) времени другим модусам (или модусу), а также мысли о недопустимости уничижительного отношения к любому модусу времени или его частям. Вместе с тем выясняется, насколько концепция времени Дж. Г. Мида может приблизить исследователя к целостному пониманию времени, позволяющему синтезировать сущность и существование человека.

Ключевые слова: Дж. Г. Мид, понимание времени, настоящее, модусы времени, человек.

Summary

Shamsha I. V. «Philosophy of the Present» by G.H. Mead as the ontology of the process. – Article.

This article analyzes the understanding of time in the concept of the G.H. Mead. The G.H. Mead ontology is understood as the ontology of the process. Analysis of the modes of time leads the author to the conclusion that in the conception of the American pragmatist, eternity turns out to be opposed to time. Special attention is paid to the notion of emergence. According to G.H. Mead, it is emergence is the key to understanding all the modes of time.

It was suggested about inadmissibility of opposition of modes of time with each other, and also the thought of inadmissibility derogatory attitude to any modus of time, or portions thereof. However, it is found out as far concept of the time of G.H. Mead can bring researchers to the holistic understanding of time, which allows to synthesize the essence and existence of human.

Key words: G.H. Mead, understanding of time, present, modes of time, human.